

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI “TIL” MAVZUVIY GURUHIGA KIRUVCHI MAQOLLARNING SEMANTIK QIYOSLANISHI

Nurbek Djumanazarovich Jurayev

Qarshi davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

nurbekjurayev6363@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ingliz va O‘zbek tillaridagi maqollarning semantik belgilari boshqa xalq maqollaridan alohida ajralib turadi. Bunga tabiiyki bu xalqlarning geografik joylashuvi, dini, bebaho madaniy va ma’naviy merosi hamda turmush tarzi katta ta’sir ko‘rsatgan. Maqolada muallif Ingliz va O‘zbek tillaridagi “til” mavzuviy guruhiga kiruvchi maqollarni semantik qiyoslanishi haqida mulohaza yuritadi. Qiyoslanayotgan tillardagi o‘xshash va o‘ziga xos jihatlari e’tirof etiladi.

Kalit so‘zlar: maqol, milliy, til, xalq, semantika, ta’rif, so‘z, folklor, tipologiya, madaniy.

ABSTRACT

The semantic features of English and Uzbek proverbs are different from other folk proverbs. This, of course, was greatly influenced by the geographical location, religion, priceless cultural and spiritual heritage, and way of life of these nations. In the following article, the author discusses the semantic comparison of proverbs of the thematic group “language” in English and Uzbek languages. The similarities and differences between the languages being compared are noted.

Keywords: proverb, national, language, nation, semantics, definition, word, folklore, typology, cultural.

KIRISH

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridan boshlab bebaho milliy madaniyatimizga bo‘lgan e’tibor tubdan o‘zgardi. Har bir inson xalq og‘zaki ijodini insoniyatning milliyligini ifodalovchi tarixiy manba ekanligini chuqur anglab yetishi kerak. Since the independence of the Republic of Uzbekistan, the focus on our cultural heritage has changed dramatically, no matter how much national spirituality is valued. Everyone should develop the ability to treat the folk oral poetic creation not only as an object of rest, but also as a historical document that reflects the national spirit of the people. This imposes on each young generation the responsibility to study

the folk oral poetic creation of the Uzbek people as a specialist. (1, 79)

Maqollar turli xalqlar nutqida uzoq davrlardan beri yashab kelmoqda. Insoniyat paydo bo‘libdiki, u atrof-muhit, jamiyat, siyosat, tabiyat, iqtisodiyot va tibbiyot haqida fikr yuritadi, xulosa chiqaradi. Ana shu o‘y-xayollar, xulosalar qisqa va lo‘nda bo‘lgan jumlar maqollar yasalishi uchun zamin hozirlaydi hamda ushbu maqollar bir kishi tomonidan emas, balki bir jamiyat va ijtimoiy guruh tomonidan qabul qilinadi. (2, 193)

Bir oilaga tegishli va xar xil oilaga tegishli tillarni qiyoslash-taqqoslashda biz qiyosiy tipologiyadan foydalanamiz. Qiyoslanayotgan tillardagi maqollarning semantik tarkibini kuzatishlarimiz asosida ta’kidlaydigan bo‘lsak, ularning semantik tarkibi xilma-xil: Ingliz va O‘zbek xalqlari turmush tarzining har bir jabhasini qamrab olgan desak mubolag’a bo‘lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Katta ensiklopedik lug‘atga ko‘ra “Lingvistik tipologiya (yunoncha typos — iz, shakl, namuna va logos — so‘z, ta’limot) — tillar o‘rtasidagi irsiy munosabatlar xususiyatidan qat’iy nazar, ularning strukturaviy va funksional xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish deb ta’rif beriladi. Tipologiya til o‘rganishning qiyosiy-tarixiy (genetik) jihati bilan bir qatorda ikki asosiy jihatidan biri bo‘lib, undan ontologik (o‘rganilayotgan predmetning muhim xususiyatlariga ko‘ra) va gnoseologik (tamoyillar va usullarning yig‘indisiga ko‘ra) farqlanadi.” [3, 512].

Xoshimovning ta’kidlashiga nazar soladigan bo‘lsak, “Qiyosiy-tipologik tadqiqotlar ko‘plab zamonaviy tilshunoslarning e’tibor obektidir. Zamonaviy tilshunoslarning asosiy diqqat e’tiborida bo‘lgan narsa shuki, o‘rganish jarayonida ular ikki, uch yoki undan ortiq tillarni solishtiradilar. [4, 46]”.

V.G.Gak fikriga ko‘ra, “qiyosiy tilshunoslik (lingvistique contrastiri, differentille) ikki tilni qarindoshlik darajasidan qat’iy nazar, ular orasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash uchun solishtiradi.” [5, 7].

Z.K.Axmetjanova belgilab o‘tadiki, “qiyosiy tilshunoslik hozirgi bosqichda uning tadqiqoti semantikaga yo‘naltirilgan taqdirdagina samarali bo‘lishi mumkin. Bunday holda, til tizimi uchun fundamental ahamiyatga ega bo‘lgan kategorik hodisalardan kelib chiqish kerak” [6, 46].

NATIJALAR

Tasvirlanish jihatidan har ikkala tildagi maqollarning o‘xshash jihatlari bir-biriga to‘g‘ri keladi. Darhaqiqat, har bir til

unda soʻzlovchilarning tafakkuri va aql bezagi hisoblanadi. Har bir xalq uchun oʻz ona tili dunyodagi eng goʻzali va betakrori hisoblanadi:

Language is the dress of thought.

Til – aql bezagi.

Til – aql tarozusi.

Til – aql oʻlchovi.

Tahlil qilinayotgan har ikkala xalqda ham til bilgan inson xor boʻlmasligi tasvirlangan:

Who knows the language is at home everywhere.

Til bilgan yoʻlda qolmas.

Ingliz xalqida aks-sadoda tillarni farq qilmasligi, yaʼni kishi qaysi tilda baqirmasin, albatta oʻsha tilda aks-sado qaytishi tasvirlangan:

The echo knows all languages.

Ingliz xalqi dunyoda qancha koʻp til boʻlsa ham, jannatda faqat yagona til borligini va insonlar bir-birini baribir u yoqda tushunishini quyidagi maqolda ifodalanadi:

There are many languages on earth, but one in heaven.

Oʻzbek xalqining asrdan-asrga, avlodan-avlodga oʻtib kelayotgan urf-odat va anʼanalari milliylik ruhi baxsh etib turadi. Sovchilarimiz nikoh toʻyi boʻlib yoshlarni birlashtirishga bor imkoniyatlarini ishga solishadi:

Qizli uyning tili biyron,

Sovchilarning tili tiyron.

Faqatgina Oʻzbek xalqigagina mansub boʻlgan, yaʼni elim deb, yurtim deb yashashi quyidagi maqolda mohirona tasvirlangan:

Tilga eʼtibor – elga eʼtibor.

Dono xalqimizda bir gap bor, “Til besuyak, gapiraveradi” degan. Quyidagi maqol kishini mulohazali boʻlishga oʻrgatadi:

Tilning suyagi yoʻq.

Oʻzbek xalqida iymon, eʼtiqod, or-nomus tushunchalari oʻzgacha maʼno kasb etadi. Xalqimizning oʻziga xos alohida jihatlaridan biri boʻlmish iymon tushunchasining qanchalar bebaho ekanligini quyidagi maqoldan koʻrishimiz mumkin:

Yomon til yo jonga urar,

Yo – iymonga.

Har ikki xalqda ham gapirilayotgan gap bilan bajariladigan ishni farqi borligi tasvirlangan:

Saying is one thing and doing another.

Gap – boshqa, ish – boshqa.

Boy soʻzlasa nima gapligidan qatʼiy nazar hamma quloq tutishi har ikkala xalqda ham bor:

A rich man's joke is always funny.

Boyning ogʻzi qiyshiq boʻlsa ham, soʻzi toʻgʻri.

Chiroyli soʻzlash yaxshi, lekin sukut saqlab tinglash undanda afzalligini keyingi maqollarda koʻrishimiz mumkin:

Speech is silver, but silence is golden.

Uzb: Soʻz – kumush,

Jim oʻtirish – oltin.

Har ikkala xalqda ham olamdan oʻtgan odam haqida yomon soʻzlar soʻzlamaslik kerakligi oʻrgatiladi. Marhumning qanday inson boʻlganligidan qatʼiy nazar u haqda yaxshi xotira bilan soʻz yuritiladi:

Speak well of the dead.

Koʻpni yomonlagan koʻmuvsiz qolar.

Tahlil qilinayotgan har ikki tilda ham kishini soʻzlayotgan gapini puxta oʻylab, mulohaza qilib keyin gapirishi kerakligi oʻrgatiladi. Aytilgan soʻz ortga qaytmasligi taʼkidlanadi:

When the word is out it belongs to another.

Aytilgan soʻz – otilgan oʻq.

Darhaqiqat, til tigʻi qilich tigʻidan oʻtkirroq ekanligi va qilichdan koʻra inson tildan koʻproq jarohatlanishi mumkinligi barchamiz bilamiz. Shu sababli inson ogʻzidan chiqayotgan har bir soʻzini ehtiyotkorlik bilan tashqariga chiqarishini tushunish unchalik qiyin emas degan umiddamiz:

Words cut more than swords.

Til tigʻi qilich tigʻidan oʻtkir.

Har ikki xalqda ham insonlar, xalq aytgan gap ollohning soʻzlariga tenglashtirilib toʻgʻri soʻz sifatida qabul qilinadi:

The voice of the people is the voice of God.

Xalq aytgani – haq aytgani.

Ingliz xalqida xattoki rostini aytishga yetarlicha sabab boʻlsa ham baribir toʻgʻri soʻzni soʻzlash oʻrgatiladi. Chunki inson yolgʻon bilan yashay olmasligi, baribir bir kunmas-bir kun uni oshkor boʻlishi mumkin:

Speak the truth and shame the devil.

Inson savol bermasa yolgʻon ham eshitmaydi. Ingliz xalqi quyidagi maqolni ota-onasini koʻp savollar bilan qiynagan yosh bolalarga savol berishni toʻxtatishi uchun ishlatishadi:

Ask no questions and be told no lies.

Ingliz xalqida yosh bolalarga gapirgan bilan gap kor qilmasligi, jismoniy jazo ularning koʻproq yodida qolishi mumkinligi ushbu maqolda tasvirlangan:

Sticks and stones may break my bones, but words will never hurt me.

Ingliz xalqida inson atrofida qilari u haqida nima deb oʻylashiga qaramasdan, eʼtibor bermay faqat oʻzi uchun yashashi kerakligi quyidagi maqolda tasvirlangan:

He that has a great nose thinks everybody is speaking of it.

Oʻzbek xalqida ayollarning hech qachon gapi tugamasligini koʻrsatish uchun ushbu maqol dunyoga kelgan. Chunki qoʻshnisidan elak soʻrab chiqqan ayolning gapi rostdan ham tugamaydi:

Elakka borgan ayolning

Ellik ogʻiz gapi bor.

Faqatgina Oʻzbek xalqigagina mansub boʻlgan mahalla, qoʻshnichilik rishtalari insonlarni axil va inoq boʻlib yashashga undaydi. Quyidagi maqol kishini qoʻshnilari bilan yaxshi munosabatda boʻlishga undaydi:

Ayrimlas qoʻshningga uyatli soʻz aytma.

Xalqimizda elim deb, yurtim deb yonib yashash hissi qon-qoniga singib ketgan. El nima desa albatta hammaning manfaatini oʻylab qilinishi barchamizga maʼlum:

El soʻzi – dil soʻzi.

Oʻzbek xalqida rost soʻz ulugʻlanib moʻtabar hisoblanadi. Yaxshi soʻz esa muxtasar, qisqa, loʻlda ekanligi taʼkidlanadi. Shu sababdan quyidagi maqol kishini rost va yaxshi soʻzlar soʻzlashga oʻrgatadi:

Chin soʻz – moʻtabar,

Yaxshi soʻz – muxtasar.

MUHOKAMA

Tasvirlanish jihatidan har ikkala xalqdagi maqollarning oʻxshash jihatlari bir-biriga toʻgʻri kelish bilan birga maʼlum bir xalqqa tegishli jihatlari ham kuzatiladi. Chunki har bir xalqning hayotida muhim oʻrin tutadigan tasviriy ifodalar oʻziga xosligi bilan ajralib turadi.

Maqollarning har ikkala tildagi boyligi va maʼnodorligini chek-chegarasi yoʻq. Buni har ikkala taqqoslab-qiyoslanayotgan Ingliz va Oʻzbek tillarida koʻrishimiz mumkin. Maqollar inson

hayotining har jabhasini, borlig'ini, madaniyati va tarixini o'zida aks ettiradi. Ular faqatgina xalq donoligini aks ettiribgina qolmasdan, insonni to'g'ri yo'lga boshlaydigan mezonlarni va yaxshi va yomon illatlarni tasvirlaydi. (7, 69) Ko'pgina maqollar kishini ko'p narsaga undaydi: qanday to'g'ri yo'l tutish kerak va nimalardan inson o'zini uzoqroq tutishi kerak.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, har bir xalq bilan yaqindan tanishmoq istagidagi har bir kishi o'sha xalqning bebaho maqollar dunyosiga nazar solishi shart. Chunki ko'pgina maqollar kishini ko'p narsaga undaydi: qanday to'g'ri yo'l tutish kerak va nimalardan inson o'zini uzoqroq tutishi kerak. Qilingan tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir xalqning ham maqollar xazinasida boshqa barcha xalqlarga to'g'ri keladigan universal maqollar anchagina. Negaki har bir til rivojlanish davri mobaynida boshqa tillardan o'z bazasini almashib boyitib boradi. Barcha xalqlarni yaqinlashtiradigan umumiy ma'no kasb etadigan maqollarning o'zni tengsizdir. Faqatgina ma'lum bir xalqqagina tegishli bo'lgan maqollar har bir xalqning o'zgachaligini va bir-birini takrorlamasligini o'zi insonni boshqa xalqlar madaniyatini, turmush tarzini va tarixini o'rganishga undaydi.

REFERENCES

1. Juraev N. (2021) "LINGUOSTATISTIC FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK PROVERBS," Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal: Vol. 2021 : Iss. 4 , Article 7.
2. Jurayev N. Ingliz tilidagi turli mavzuviy guruhlarga kiruvchi maqollarning semantik strukturasi, O'zMU xabarlarlari 1/3/1, Toshkent, 2021. 192-194 b.
3. Большой энциклопедический словарь (БЭС) / Гл. ред. Ярцева В.Н. М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 668 с.
4. Хошимов Г. М. Типология сложного предложения в разносистемных языках: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Ташкент, 2002. – 46 с.
5. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
6. Ахметжанова З. К. Принципы сопоставительного функционального исследования казахского и русского языков: Автореф. дис.... докт. филол. наук. Алма-Ата, 1989. – 46 с.
7. Jurayev N. Ingliz va O'zbek tillaridagi "til va nutq" tematik guruhiga kiruvchi maqollarning semantik va lingvostatistik xususiyatlari: Magistrlik dissertatsiyasi, Toshkent, 2016. – 91 b.